

УДК 316.343.6

Патракова Анжела

СОЦІАЛЬНА ОЦІНКА - МЕТОД СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті зроблена спроба розглянути історію появи й особливості методу соціальної оцінки як засобу врахування людського чинника при реалізації великомасштабних проектів. Основна ідея полягає в тому, щоб показати можливості двох наук - соціальної антропології і соціології - в оцінці соціальних наслідків великомасштабних проектів. Якщо від соціальної антропології взяти предметну сферу її вивчення - людину, а від соціології — її інструментарій, то можемо дійти нового бачення і розуміння соціальних процесів трансформації, що сильно впливають на життєдіяльність людей, а головне, можемо пом'якшити наслідки цих глобальних перетворень за допомогою методу соціальної оцінки.

1. Вступ

"Ми живемо сьогодні в епоху приголомшуючих соціальних змін, відзначених трансформаціями, що радикально відрізняються від трансформацій колишніх періодів. Колапс соціалізму радянського зразка, зникнення глобального біполярного розподілу влади, формування потужних комунікаційних світових систем, явний триумф капіталізму в усьому світі... І в той же час глобальні розмежування стають усе більш вирішальними, а екологічні проблеми усе більш і більш масштабними. Ці та інші теми стоять перед соціальною наукою"[1]. Так писав проникливий спостерігач сучасних подій А.Гідденс про те, що нині відбувається.

Глобальний процес трансформації не обминув й Україну. Сьогодні для нашого суспільства дуже актуальною є проблема перебудови і реструктуризації багатьох сфер життєдіяльності. Країна перебуває в процесі становлення нових форм суспільного розвитку, державності. Формується новий шар культурних, нормативно-ціннісних настанов. І все це впливає на формування нового способу життя українців. Розробляються і впроваджуються різноманітні соціальні проекти перебудови нашого суспільства, а саме: соціального захисту малозабезпечених, структурної перебудови вугільної промисловості,

збереження біорізноманітності Азово-Чорноморського коридору, вдосконалення вищої й середньої освіти тощо.

Але чи прислуховуються певні державні установи, що відповідають за впровадження реформ, до думки людей, яких стосується ця перебудова? І, якщо так, то чи чують вони їх? А якщо чують, то чи розуміють і діють на користь людей, намагаючись їм допомогти? Як свідчать факти, жодний із соціально-економічних, політичних, екологічних та інших механізмів перебудови і реформ не функціонує нормально, як кажуть сьогодні, "пробуксовує". Чому так відбувається? Можна навести багато причин, але однією з найважливіших, на мій погляд, є та, що всі ці реформи не враховують людину, її думки і потреби, не ставлять її на перше місце.

У даній статті зроблена спроба розглянути історію появи й особливості методу соціальної оцінки як засобу обліку людського чинника при реалізації різних проектів. Автор сподівається, що поширення цього методу наблизить нас до вирішення завдання розгляду людини як цілі, а не засобу для вирішення економічних, технічних або екологічних завдань.

2. Теоретичний підхід

2.1. *Місце Людини в соціальній антропології й соціології*

Реалії нової історичної епохи, у яку вступила Україна, потребують переосмислення не тільки низки теоретичних і методологічних положень, але і ролі людини в суспільстві, суті людської життєдіяльності, співвідношення індивідуальних і соціальних цінностей. Як зауважив відомий американський психолог А. Маслоу, не можна мудро вибирати життя, якщо не можеш прислухатися до себе, до власної самості, у кожний момент життя [6]. Ось це "прислуховування до власної самості" дуже характерно для сучасної соціальної антропології.

Соціальна антропологія не "розводить" суттєво людину і суспільство і, звичайно ж, не заперечує соціальної сутності людини, детермінованості її суспільними відносинами. Водночас вона і не "перетворює" людину на простий згусток суспільних відносин, на якийсь безликий "атом" суспільних зв'язків. Вона просто займається своїм аспектом вивчення її цілісності, доповнюючи тим самим дослідницькі зусилля вчених інших галузей гуманітарного знання, в тому числі і соціології, одним із завдань якої є вироблення уявлень про соціальну сутність і соціальні детермінованості людини.

Специфікою соціальної антропології є вивчення людини в її відносній автономності. Свобода волі людини, її відповідальність, спроможність впливати на хід подій в природі і суспільстві є виявленням її автономності. Автономність характеризує наявність у природі людини своєрідної "піднесеності", незалежності від них.

Про відносність цієї незалежності свідчить наявність у людини характерних природних і соціальних властивостей, модифікованих і трансформованих специфічними особливостями соціального оточення.

Узагальнюючи сказане, соціальну антропологію можна визначити як галузь знання, що вивчає ті феномени внутрішнього духовного світу людини, що дозволяють їй реалізувати себе як суб'єкт - творця своєї соціальної реальності. Вона вивчає також закономірності й структуру процесу об'єктивізації продуктів духовного світу людини.

Основу категоріального апарату соціальної антропології утворюють такі поняття, як: індивідуальність, свобода, творчість, ризик, вільний вибір, відповідальність, сенс життя, ціннісні орієнтири, об'єктивізація, антропологічна експертиза.

На відміну від соціології, що розглядає людину як "згусток" (ансамбль) суспільних відносин, соціальна антропологія, беручи за вихідний пункт свого аналізу окрему людину (індивіда, особистість), розглядає суспільство насамперед як складно організовану систему сукупностей людей. *Акцент у соціальній антропології робиться на людині та її соціально значимих якостях (фізичних, моральних, психічних, творчих, інтелектуальних), і можливість їхньої реалізації в тих або інших соціальних умовах.* Тому для соціальної антропології важливі такі поняття і категорії, що нерідко залишаються в тіні або зовсім не використовуються в рамках загальної соціологічної теорії, але дуже суттєві в таких науках про людину, як фізіологія й екологія людини, психологія й інші - здоров'я, витривалість, психологічна сумісність, обдарованість, професійна придатність, пластичність тощо. Зі сказаного було б невірно робити висновок про яку б то не було несумісність або абсолютне протистояння соціальної антропології й соціології. Ці поняття не збігаються за предметом дослідження, і в силу цього, за методами вивчення, але взаємно доповнюють одне одне. *Спеціальним предметом соціальної антропології є людина як потенційний і реальний суб'єкт суспільства. Основним же предметом соціології є соціум і закономірності його функціонування, тобто закономірності функціонування того штучно створеного середовища, у якому людині доводиться здійснювати свій життєвий шлях і осмислювати його. До речі, поняття життєвого шляху людини значно важливіше для соціальної антропології, ніж для соціології.*

Зі свого боку, соціологи вивчають суспільну думку людей, їхні потреби й інтереси, їхнє ставлення до соціально-економічних, політичних, культурних перетворень. Для вирішення цих завдань соціологами розроблені відповідні методи. Домінуючими в методиці соціологічних досліджень є кількісні методи, насамперед, репрезентативні опитування населення (інтерв'ю, роздавальне анкетування, поштове, телефонне опитування), менше використовуються якісні методи (експертне опитування, глибинні інтерв'ю, фокус-групи).

Як правило, перед дослідженням, крім цілей і завдань, соціологами висувуються певні гіпотези, що у ході дослідження підтверджуються або спростовуються. Аналізуючи отримані дані, соціологи шукають зв'язок між змінними в рамках соціального простору, заданого цими гіпотезами, тобто вивчають окремі його фрагменти. На цій основі робляться висновки і розробляються рекомендації.

Але коли необхідно впроваджувати певні соціальні проекти, що стосуються як структурної перебудови суспільства, так і соціально-економічних, екологічних або політичних перетворень, то звичайними методами опитування неможливо вивчити ефективність і оцінити соціальний вплив проекту.

Роберт К.Мертон підкреслював, що "теоретичні основи" соціальних досліджень можуть стати дуже сильними, якщо вони спиратимуться на "взаємовигідний союз соціології й споріднених дисциплін, таких як соціальна антропологія. Незважаючи на різну спрямованість, ці дисципліни вивчають пов'язані між собою проблеми, одержують результати, які доповнюють один одне, і користуються подібною мовою. Це може стати передумовою створення ядра базової соціальної науки, в рамках якої специфічні інтереси кожної з дисциплін . . . ставлять раніше затінені проблеми у центр уваги" [2].

Кілька десятиліть тому Роберт К.Мертон виявив парадокс, що негативно позначався на розвитку соціологічних досліджень: процедури дослідження, що застосовувалися для великомасштабного збору даних, опитування населення, вважалися "найбільш поширеними, але найменш систематизованими... багато конкретних проблем, що виявляються в процесі збору даних на місцях, вкриті завісою глибокого мовчання. Так, соціальних антропологів... недавно звинуватили в тому, що вони дуже скупо роз'яснюють методику одержання інформації". Як правило, досвід роботи дослідників не систематизується і не викладається на папері у такий спосіб, щоб усі змогли прочитати про нього. В результаті цього, значна частина застосовуваних методів, як і раніше, є надбанням окремих фахівців, що передають свої знання у вигляді конкретних прикладів і усних розповідей обмеженому числу учнів"[2].

З того часу було написано десятки томів, що реально сприяло усуненню невідповідності, зазначеної Мертоном. Проте і сьогодні подібна парадоксальна ситуація спостерігається в галузі прикладних соціальних досліджень, що обслуговують великомасштабні соціальні проекти і різноманітні програми розвитку.

Таким чином, якщо об'єднати ці дві дисципліни, узявши від соціальної антропології предметну сферу її вивчення - людину, а від соціології - її інструментарій, то ми можемо дійти нового бачення і розуміння соціальних процесів трансформації, що суттєво впливають на життєдіяльність людей, а головне, ми можемо пом'якшити наслідки цих глобальних перетворень.

Ще у 1974 році група вчених під керівництвом М. Черні запропонувала такий підхід до соціальних проектів розвитку, але тільки починаючи з 90-х років Світовий Банк запровадив його у

своїх прикладних дослідженнях. У 1995 році М. Черні була присуджена премія Броніслава Маліновського як видатному соціальному вченому, котрий застосував соціологію і соціальну антропологію у дослідженнях проблем розвитку.

За останні роки з метою підготовки, розробки, попередньої оцінки і реалізації різного роду програм розвитку Світовим Банком проведена низка новаторських прикладних досліджень. Сам факт розвитку і зростаючого визнання таких прикладних соціологічних і антропологічних досліджень є великим досягненням. Ці дослідження підвищують цінність програм розвитку і забезпечують довіру громадськості до неекономічних соціальних дисциплін.

Подібні дослідження називаються соціальною оцінкою - саме вони є центральним поняттям даної статті. *Соціальні оцінки* - це результат соціального аналізу великомасштабних проектів. *Соціальний аналіз* супроводжує проектування і реалізацію проектів, він є складовою частиною загального аналізу проекту, що включає в себе поряд із соціальним також економічний, фінансовий, технічний і екологічний аналізи.

2.2 Досвід проведення соціальних оцінок Світовим Банком

Коли на початку 1990-х років республіки, що входили до складу Радянського Союзу, стали незалежними державами і подали заявки на вступ до Світового Банку, вони звернулися до фахівців Банку з проханням про сприяння у проведенні економічних реформ і реорганізації національних виробничих секторів та сфери соціальних послуг. Однак соціально-економічний контекст, в якому потрібно було здійснювати нові програми, був цілком незнайомий Банку. Невідомими елементами було все - структура суспільства, суспільні інститути, культура, потреби населення.

У зв'язку з цим головним завданням стало оперативне розшифрування незнайомої соціальної картини. До роботи в цьому напрямі залучили соціологів і соціальних

антропологів Банку, зініціювали проведення *соціальної оцінки*. У ряді випадків під збільшувальне скло соціального аналізу було покладено ті сегменти суспільства, що трансформуються, де найближчим часом планувалося здійснення соціальних проектів.

Завдяки новим процедурам оперативної діяльності у проведенні соціального аналізу проектів чітко означилися чотири групи основних соціальних змінних. Зібрана у такий спосіб інформація дозволяла коригувати зміст проектів і стратегію їхньої реалізації. Ці чотири групи соціальних змінних включають (World Bank, 1984):

- соціально-культурні і демографічні характеристики населення, що проживає в районі реалізації проекту, із врахуванням груп, що можуть відчувати несприятливі впливи;
- соціальну організацію виробничої діяльності і соціальних послуг у районі реалізації проекту;
- відповідність структури проекту культурному рівню регіону, і її сумісність з потребами головних учасників;
- соціальну стратегію реалізації проекту, що стосується основних учасників, які братимуть участь у проекті.

Долаючи інерцію, вплив традиційних технократичних і екоцентричних підходів, а також відсутність інформації про можливість соціальних досліджень, керівництво Банку у 1994 році ввело соціальну оцінку в усі свої проекти, а соціологи "розмножилися" до численного і дуже важливого для Банку відділу.

Проаналізувавши перші результати соціальної оцінки, старший економіст Банку І.Хусейн зазначив: "[Ці дослідження] дуже переконливо продемонстрували, що соціальні оцінки можуть бути могутнім інструментом вирішення деяких практичних проблем, які стоять перед країнами-позичальниками Банку... Приклади соціальних оцінок, проведених у

рамках Проекту міського транспорту в м.Ашхабаді, Проекту водопостачання в м.Баку і російської Позики на структурну перебудову вугільного сектора, переконливо довели, що залучення тих груп населення, на які поширюється дія проектів, опитування і з'ясування їхніх поглядів, систематизований виклад цих поглядів органам влади і проведення діалогу з ними з метою вироблення належних заходів є способом практичного застосування соціальних оцінок і підходів, що забезпечують участь населення...Ці оцінки можуть стати доповненням до звичайних досліджень ринкового попиту і фінансової прийнятності, які проводяться в рамках підготовки проектів, і можуть забезпечити таке розуміння ситуації, яке звичайно недосяжне при застосуванні існуючих інструментів - особливо в тому, що стосується виходу на найбідніші прошарки населення й врахування їхніх поглядів. У деяких випадках таке розуміння може сприяти віднайденню економічно більш ефективних рішень, ніж ті, що рекомендовані фахівцями"².

Таким чином, завдяки кампанії, яка розгорнулася на захист соціальних оцінок, проведенню семінарів та інших заходів, поступово зростає довіра до соціальних оцінок як до інструмента аналізу і структуризації соціальних проектів.

2.3. *Раціональність соціального аналізу проектів*

Проекти бувають найрізноманітніші й пропонуються для будь-яких сфер діяльності: соціально-економічної, політичної, екологічної. Кожний проект - це не просто інвестиції, а соціальний процес, в якому задіяний цілий ряд соціальних учасників. Однак протягом тривалого періоду найбільш поширений підхід полягав у тому, що проекти розглядалися тільки як економічні або технічні заходи. Як визначити соціальні характеристики проектів і як побудувати їх таким чином, щоб вони викликали певні соціальні зміни, не завдаючи шкоди

найвразливішим групам населення, на які спрямовані такі проекти, - ось це і є головним завданням соціального аналізу.

Потреба у кваліфікованому соціальному аналізі проектів впливає з самої природи процесу економічного розвитку. Як економічні, так і будь-які інші соціальні процеси протікають не у вакуумі, а завжди тісно вплетені в соціальну тканину, що впливає на їхню спрямованість, форму і результати. У свою чергу, економічна поведінка людей звичайно визначається не тільки їхнім економічним раціоналізмом, прагненням до одержання прибутку, але і цілим рядом соціо-культурних параметрів. От чому доповнення економічного соціальним аналізом може сприяти розкриттю засобів практичної реалізації цього потенціалу. Загалом інтеграція економічного, соціального, технічного й екологічного аналізів забезпечує одержання узагальненої інформації, що, безумовно, є більш потужним засобом для керування процесами планування і реалізації проектів, ніж будь-яка складова частина цієї інформації, взята окремо.

Іншим чинником для проведення соціального аналізу є те, що сам процес розвитку - це не тільки економічне зростання, але й реалізація запланованих програм соціальних перетворень та соціального розвитку. Соціальний аналіз, що базується на концептуальних і дослідницьких методах неекономічних соціальних дисциплін, є методикою з'ясування соціальних й поведінкових механізмів розвитку і перетворень. Ці соціальні і поведінкові механізми є внутрішньою характеристикою розвитку і зазвичай тісно переплетені з економічними механізмами. Тому такі соціальні механізми підлягають визнанню і цілеспрямованому застосуванню для досягнення цілей програм і цілей розвитку. Для цього основною вимогою для здійснення проекту мусить стати пояснення і розуміння соціальної тканини (social fabric), соціального

контексту проекту. Виконати це завдання можна тільки за допомогою соціального аналізу.

Ті види розвитку, про які вже говорилося вище, не є спонтанними. Вони *заплановані* й значною мірою передбачають цілеспрямовану реструктуризацію і реорганізацію основних галузей промисловості і сфери суспільних послуг. Такі проекти реструктуризації спираються на знання і цілий ряд вихідних припущень, які в цілому отримали назву "економічної політики". Однак ця політика і дотепер не має задовільного інформаційного забезпечення і недостатньо перевірена. От чому так необхідні й корисні додаткові знання, що дає соціальний аналіз. Якщо спонтанний розвиток соціологи можуть тільки спостерігати й описувати, то на заплановані перетворення вчені, що займаються соціальними дисциплінами, можуть впливати як інформаційно, так і шляхом безпосередньої участі в розробці програм. Ці вчені мають запас професійних знань (з соціології, антропології, соціальної психології і політології) про соціальну організацію і культурні системи, що необхідні для успішної розробки та реалізації цих програм із найбільшою ефективністю і найменшими втратами.

Надалі соціальний аналіз мусить також сприяти розробці соціальних цілей і соціальної інституціональної структури, які є основою фізичних технологій, що фінансуються в рамках проектів і сприяють досягненню економічних цілей проекту. При розробці структури найважливішим завданням є забезпечення більшої рівності і зниження рівня бідності за рахунок розвитку. Неодмінним внеском у розробку структури соціальних схем і заходів щодо їхньої реалізації є залучення населення, включаючи колективні, громадські дії. Цей внесок мусить прислужитися формуванню програм і прийняттю рішень, а також стати невід'ємною частиною самого комплексу розвитку.

Крім розробки і застосування конструктивних соціальних механізмів

розвитку, соціальний аналіз мусить стати на перешкоді окремим несприятливим соціальним наслідкам економічного зростання (погіршенню екологічного середовища, зниженню рівня життя, безробіттю тощо). Звичайно, для прийняття рішень щодо проведення реформ або програм соціальної політики необхідно провести економічний і фінансовий аналізи з метою з'ясування витрат і розподілу ресурсів. Однак економічне зростання найчастіше пов'язане із хворобливими соціальними ефектами. У зв'язку з цим, при прийнятті рішень про інвестиції в економічний розвиток потрібно також чітко оцінити соціальні ризики і витрати. Ще одним чинником, який вимагає проведення попереднього соціального аналізу, є розробка заходів для пом'якшення соціальних наслідків і включення цих елементів у структуру програми.

Все викладене вище свідчить, що соціальний аналіз - це не просто корисний інструмент. Він є невід'ємним засобом підвищення ефективності розвитку, включаючи пряме збільшення економічної віддачі програм. У зв'язку з цим можна сказати, що соціологічна й антропологічна інформація, необхідна для соціальних досліджень і соціального аналізу, є їхньою складовою частиною і становить собою такий самий необхідний інструмент розробки структури, визначення обґрунтованості і цілеспрямованості програм розвитку, як і економічний аналіз.

Спираючись на ці загальні знання, прикладні соціальні дослідження повинні відповідати на конкретні практичні питання. При цьому, цілком очевидно, що професійний соціальний аналітик мусить завжди пам'ятати про обмеженість бази даних і, формулюючи свої рекомендації, не забувати про етичну відповідальність.

2.4. *Зміст соціального аналізу проектів*

Зміст соціального аналізу в кожному конкретному випадку визначається

показниками, що є суттєвими для даного соціального проекту. Однак, зважаючи на ряд соціальних показників, що можуть впливати на структуру проекту і наслідки його реалізації, соціальна оцінка повинна носити вибірковий і цільовий характер. Глибина й інтенсивність оцінок різних типів проектів визначається при початковому розгляді запропонованих заходів.

Звичайно, за нормальних обставин, відповідальність за проведення соціальної оцінки несе керівник проекту, що є невід'ємною частиною техніко-економічного обґрунтування і підготовчої роботи при реалізації проекту. Соціальна оцінка, як правило, допомагає керівникам проектів вирішувати такі завдання, як вибір найбільш перспективних механізмів пом'якшення соціальних наслідків проекту, прийняття раціональних рішень, а також враховувати думки громадськості при реалізації проекту в сфері розвитку.

Соціальна оцінка є невід'ємною частиною цілої сукупності аналітичних досліджень (економічних, фінансових, екологічних, технічних). Така оцінка може підвищити якість на початковій стадії роботи, збільшити економічну віддачу проекту і закласти основу для наступних, більш результативних і довгострокових розробок.

У процесі аналітичної роботи і підготовки структури проекту соціальна оцінка виконує три конкретні функції:

- *оцінка* соціальних питань, що вимагають проектних інвестицій і визначення основних соціальних учасників, а також характер їхньої взаємодії між собою;
- *моделювання* соціального забезпечення, яке необхідне в проектному пакеті для успішного досягнення економічних, технічних і соціальних цілей і результатів;
- *формулювання* соціальної стратегії для спільних дш у реалізації проекту.

Оцінка

Проекти розвитку впливають не тільки на економічне зростання, але і на соціальний

розвиток. На цьому етапі необхідно допомогти зацікавленим сторонам проводити політику зміцнення інституціонального потенціалу місцевих органів саморозвитку і намагатися звести до мінімуму або пом'якшити негативні наслідки і ризику. Соціальна оцінка в поєднанні з викладеними нижче заходами є засобом вирішення цих завдань.

Соціальна *оцінка* описує і пояснює суспільний устрій, у рамках якого реалізується проект. На початковій стадії основний зміст *оцінки* полягає у відображенні або діагностиці соціального середовища, визначенні складу і демографічних показників населення, що бере участь у проекті, з'ясуванні потреб і готовності підтримати проект. Соціальна *оцінка* виявляє соціальні проблеми, що потребують вирішення в рамках проекту. Аналіз учасників допомагає глибше зрозуміти соціальну розмаїтість, враховує значимі тендерні й етнічні чинники, визнає наявність груп коршного населення або іїшії вразливі категорії громадян, а також визначає структурні причини їхньої вразливості.³

Соціальний аналіз проводиться на основі спільних дій, при цьому дослідники мусять залучати місцеве населення до самостійного визначення власних потреб, формулювання раціональних рішень і мобілізації ресурсів, що є в наявності на місцях.

Моделювання

Результати соціального аналізу і дані про консультації з громадськістю конкретизуються і враховуються у загальній стратегії проекту, а також доповнюють його економічні і технічні характеристики. Цей момент є винятково важливим для досягнення цілей проекту і тривалої стабільності суспільства.

Соціальним моделюванням у проекті виступає та частина, де загальні проблеми соціальної політики і виявлені потреби даної території набувають вигляду конкретних заходів у рамках проекту і шляхів їхньої

реалізації. Такі заходи включають, наприклад, справедливий розподіл одержуваних від проекту вигод, зменшення рівня бідності, усунення соціального приниження і зростання соціальної згуртованості. Сюди можуть також входити положення про розширення соціальних послуг, розвиток людських ресурсів і формування суспільного капіталу. Соціальне моделювання, в тому випадку, коли це необхідно, включає тендерні розходження і питання захисту корінних народів, а також інших вразливих категорій населення. Соціальне моделювання необхідне для зміцнення місцевого інституціонального потенціалу, а також для тих ситуацій, коли вимагаються плани конкретних суспільних заходів, наприклад, надання допомоги в результаті катастрофи або проведення відновлювальних робіт у країнах, що потерпіли від військових дій. Механізми зворотного зв'язку з населенням, що проживає на території реалізації проекту, мусять бути передбачені в структурі проекту.

Необхідно також, аби соціальне моделювання інвестиційних проектів враховувало потенційні соціальні ризики програм розвитку певних типів.

Проекти розвитку й економічної політики мають соціальні витрати, що варто вчасно враховувати в структурі соціальної оцінки з тим, щоб передбачити відповідні ресурси й уникнути витрат з боку населення, яке опинилося в зоні реалізації проекту. Прогнозування соціальних витрат, ідентифікація груп ризику і визначення тих чинників, що потребують уваги, однаковою мірою сприяють соціальній оцінці, удосконалюючи і структуру проекту, і процес його реалізації. Вирішуючи питання потенційно негативних наслідків проекту, соціальний аналітик мусить надавати перевагу профілактичним заходам, а не пом'якшуючим або компенсаційним виплатам.

Реалізація

Реалізація проекту розвитку мусить розглядатися як соціальний процес, а не як послідовність адміністративних або технічних рішень. У рамках проектів передбачається, що

керівник проекту підготує план реалізації, за яким працюватимуть всі зацікавлені структури, а також чітко викладе шляхи досягнення намічених цілей. Оскільки урядові відомства не можуть створити необхідні умови, вкрай важливо, щоб викладена стратегія реалізації проекту враховувала можливості всіх основних учасників проекту. Тому соціальна стратегія реалізації повинна відповідати на основне запитання: *Як мобілізувати людей та організувати соціальний захід таким чином, аби структура проекту була реалізована ?*

Передбачається, що не всі зацікавлені сторони погодяться дотримуватися головних напрямів реалізації проекту. Тому заходи для досягнення консенсусу і врегулюванню конфліктів між зацікавленими сторонами, а також проведення переговорів про найбільш перспективні варіанти мусять бути спрямовані на *аналіз* конкретного внеску у виконання проекту. Нарешті, стратегія реалізації повинна враховувати шляхи і методи створення механізмів для одержання результатів, які використовувати-муться на практиці.

Соціальні оцінки можуть сприяти розробці стратегії для реалізації проектів шляхом отримання двосторонньої інформації і покращення зв'язку між структурою проекту і його компонентами, розширенню поінформованості основних учасників. Соціальна оцінка допомагає визначити і виробити механізм стимулювання, а також зробити висновки і дати рекомендації як основним учасникам, так і урядовим організаціям. *Оцінка* здатна привернути увагу основних учасників і внести необхідні корективи в проект на стадії його реалізації.

2.5. Соціальна оцінка великомасштабних проектів

Ми не ставимо перед собою завдання дати точне визначення великомасштабним проектам. У якості робочого визначення ми будемо користуватися таким::

великомасштабні проекти - це будь-які проекти (технологічні, економічні, екологічні, політичні, соціальні), що суттєво впливають на життєдіяльність людей, які проживають у районах реалізації проекту.

Зважаючи на те, що соціальна оцінка є дуже важливою з точки зору планування, вона також є універсальним аналітичним засобом при реалізації великомасштабних проектів. На цьому рівні соціальна оцінка проводиться з метою надання допомоги для з'ясування суспільної думки щодо галузевих пріоритетів, соціальних обмежень і ризиків у галузі, а також соціальних наслідків реструктуризації. Хотілося б підкреслити, що соціальна оцінка представляється винятково важливою не тільки для окремих проектів, але також і при кредитуванні з політичними умовами. Наприклад, при виділенні позик на структурну перебудову; при проведенні економічної реформи в країнах із перехідною економікою; при здійсненні програм приватизації обов'язковим є розробка заходів щодо пом'якшення негативних наслідків цих програм.

У даному випадку виняткового значення при розгляді змісту і функцій соціальної оцінки надається ролі вченого. Оскільки він бере участь у такій оцінці не тільки як збирач даних або ж постачальник статистичної інформації, то він мусить активно допомагати при розробці змісту намічених змін і спрямовувати заходи щодо їхньої реалізації.

При плануванні проектів аналітики-соціологи мусять зважати на нові змінні показники, що пов'язані із соціальним і культурним чинниками. Бажано, аби соціологи, що займаються прикладними аспектами і питаннями розвитку, надавали відомості двох видів: "відомості для розуміння" і "відомості для дії", оскільки ці відомості повинні допомогти дати роз'яснення і рекомендації. Наш досвід potwierджує, що "відомості для дій" являють собою окрему специфічну частину інформації, однак, використання її без узгодження з іншими даними може призвести до помилки. "Відомості для дій" є ефективними тільки

тоді, коли вони спираються на "відомості для розуміння" і доповнюють останні. Проте "відомості для розуміння" рідко функціонують самостійно. Дві зазначені окремі категорії відомостей однаково необхідні і є результатом двох різних процесів пізнання. Невід'ємною частиною роботи соціолога-практика є не тільки підсумовування отриманих відомостей, але й створення нових відомостей обох видів при роботі над кожним проектом. Передбачається, що ця робота повинна відповідати наступним трьом чітким вимогам: "спиратися на логічно послідовну аналітичну основу, бути передбачуваною і носити рекомендаційний характер"[2].

Таким чином, робота соціолога-практика є не менш необхідною, ніж робота вченого-дослідника.

3. Методологічні особливості соціальної оцінки

3.1. Методологія соціальних оцінок великомасштабних проектів

Соціальна оцінка проектів розвитку мусить розглядатися не як метод окремого вивчення, а як тривалий процес дослідження і консультацій, в рамках якого використовується ряд методів і дослідницьких підходів. Вони включають: вибіркоче дослідження, що піддається кількісному визначенню, цільові опитування груп і окремих громадян, глибинні інтерв'ю, фокус-групи, а також використання статистично-демографічної інформації. Наприклад: проведення робочих семінарів для всіх зацікавлених сторін, оцінка рівня бідності, оцінка потреб і можливостей населення, визначення сімейних бюджетів. Крім інших чинників, вибір і поєднання методів залежить від конкретних обставин проведення дослідження на місцях, характеру теми, фінансових ресурсів і наявності часу. Залежно від дослідницької стратегії, в процесі соціальної оцінки можуть використовуватися різні методи в будь-якому поєднанні.

Зауважимо, що перший досвід соціальної оцінки великомасштабних проектів в Україні був набутий Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) за допомогою Світового Банку.

КМІС здійснив соціальну оцінку двох проектів.⁴

Головна мета першого проекту - оцінити ефективність заходів пом'якшення негативних соціальних наслідків закриття шахт. Зокрема передбачалося:

1) оцінити шформованість працівників шахт стосовно заходів пом'якшення негативних соціальних наслідків закриття шахт і можливостей альтернативної зайнятості;

2) оцінити ступінь впровадження цих заходів і їхню ефективність на шахтах, переданих УДКР для закриття;

3) оцінити вплив закриття шахт на умови життя в шахтарських селищах і визначити, наскільки успішно й які механізми використовують жителі селищ для виживання;

4) зібрати інформацію про пропозиції населення щодо удосконалення процесу реструктуризації і передачу соціальних служб місцевим органам керування.

Ці завдання вирішувалися шляхом поєднання кількісних (репрезентативне опитування шахтарів і жителів шахтарських селищ) і якісних методів дослідження (використовувалися глибинні інтерв'ю, фокус-групи, експертне опитування, case-study, контент-аналіз текстів, а також метод, запропонований КМІС спеціально для цього проекту - моніторинг ситуації в шахтарських селищах за допомогою місцевих спостерігачів).

Основна мета другого проекту - охорона біорізноманітності і допомога в стабільному розвитку узбережжя України та континентальних районів Чорного й Азовського морів.

Більш конкретною метою соціальної оцінки другого проекту було виявлення

соціальних процесів і чинників, що впливають на біорізноманіття, які необхідно враховувати в першу чергу при підготовці і проведенні основного проекту. Зокрема передбачалося:

1) визначити основних учасників, їхні інтереси, а також їхню роль в охороні природних ресурсів;

2) визначити рівень негативного антропогенного впливу на біорізноманіття;

3) визначити ціннісні орієнтації й інтереси головних користувачів природними ресурсами;

4) забезпечити прийнятність цілей проекту і його окремих компонентів для всіх груп основних учасників;

5) врахувати можливі ризики для всіх учасників проекту і розробити структуру їхньої участі у використанні ресурсів;

6) дослідити соціально-економічну ситуацію;

7) накреслити план суспільної участі.

(Опитування проводили у домогосподарствах Голопристанського і Скадовського районів Херсонської області). Однак необхідно відмітити основні принципи, що визначають прикладні дослідження великомасштабних проектів, і підготовку соціальної оцінки у різних аспектах, а саме:

- головна увага при проведенні соціальної оцінки мусить приділятися основним соціальним учасникам кожного з проектів;

- поєднання економічного, технічного й екологічного аналізів;

- орієнтація досліджень на прийняття рішень з метою одержання результатів, що сприятимуть впровадженню власних дослідницьких стратегій для успішного здійснення проектів розвитку;

- використання досвіду місцевих фахівців;

- інтеграція кількісних і якісних методів дослідження ;

- використання методу включеного спостереження (*participatory approaches*) у зборі інформації й аналізі;

- підтримка багатоступінчастого зв'язку з головними учасниками в процесі проведення дослідження. Поширення результатів мікропрограм із метою виявлення суспільної думки наданому етапі дослідження для того, щоб отримані результати більш точно визначили подальший зміст проекту, а соціальний аналіз адекватно доповнював діалог між населенням, що проживає в районі реалізації проекту, і державними структурами, що його ініціюють.

Таким чином, оскільки соціальна оцінка спрямована на підтримку радикальних перетворень економіки, то її соціально-політична значимість величезна. Однак без всебічної підтримки з боку громадськості і, зокрема, основних учасників, неможливо здійснити інституціональні і стратегічні зміни, необхідні або для проведення широких галузевих реформ, або інших великомасштабних проектів розвитку. У рамках соціальної оцінки необхідно намагатися вивчити реальні потреби людей, а також визначити здобутки й втрати різних груп населення в результаті реалізації намічених проектів і змін в економічній політиці.

Як свідчить збірник матеріалів Всесвітнього Банку 1996 року, а також особистий досвід КМІС, соціальна оцінка проводиться в рамках проекту для:

- виявлення головних зацікавлених сторін і створення відповідних рамок для їхньої участі в здійсненні проекту;

- забезпечення прийнятності цілей проекту і шляхів їх реалізації, для чого усі демографічні характеристики й інші соціальні критерії мусять бути враховані і відображені в структурі проекту;

- оцінки соціального впливу проекту. У випадку виявлення негативного впливу проекту необхідно визначити механізми для подолання або істотного пом'якшення негативних наслідків;

- створення умов для забезпечення участі в проекті всіх зацікавлених сторін, врегулювання можливих конфліктів, надання послуг і здійснення необхідних заходів щодо пом'якшення наслідків.

Обов'язковим у соціальній оцінці є обговорення результатів з урядом, неурядовими організаціями, користувачами і постачальниками розглянутих послуг.

3.2. *План суспільної участі*

Існує думка, що для підвищення добробуту народу в країнах з перехідною економікою необхідні спеціальні установи і відповідна політика, які заохочують економічне зростання і сприяють постійному розвитку основних служб. Частиною цієї теорії є переконання в тому, що, як правило, реформи є непривабливим процесом, й урядам доводиться нав'язувати їх населенню, що призводить до конфліктів. Люди розглядаються скоріше як проблема, ніж як частина рішення.

Для того, щоб адекватно була врахована думка громадськості, що проживає в районі реалізації проекту, у рамках соціальної оцінки необхідно розробити план суспільної участі.

Мета суспільної участі полягає не тільки в тому, щоб інформувати громадськість про майбутній проект, що впроваджуватиметься на їхній території, і вислуховувати їхні думки про основні проблеми, а також і в тому, щоб згенерувати список можливих рішень для розробки стратегічних заходів, список пріоритетних дій.

Зокрема, у плані повинні бути сформульовані принципи інформування широкої громадськості і головних учасників проекту, запропоновані загальноосвітні програми і програми тренінгу фахівців, якщо це необхідно, а також розроблена загальна стратегія взаємодії різних учасників проекту, моніторинг.

Таким чином, *основною метою плану суспільної участі* є розробка загальної стратегії взаємодії різних учасників проекту і його організаторів.

Завданнями плану є:

- визначення головних ключових учасників проекту, опис специфіки їхньої діяльності, інтересів і ставлення до цілей і способів реалізації проекту;
- визначення потенційних ролей головних учасників у здійсненні проекту;
- визначення рівня участі в проекті головних зацікавлених осіб;
- визначення потреби головних учасників в інформації про проект у цілому, а також у спеціальній інформації;
- опис можливих механізмів забезпечення інформацією головних учасників шляхом взаємних консультацій і співробітництва;
- визначення потреби в навчанні - короткострокове і довгострокове - для державних чиновників, викладачів, представників різних недержавних організацій іт.п.;
- опис можливих механізмів організації і контролю суспільної участі;
- вибір необхідної дослідницької стратегії для подальшого вивчення ефективності здійснення плану суспільної участі.

Структура суспільної участі повинна містити в собі наступні аспекти:

1. Законодавча підтримка проекту.
2. Організаційна координація:
 - загальне керівництво й організація проекту;
 - виділення пріоритетних цілей і розподіл засобів;
 - контроль за виконанням намічених заходів;
 - відповідальність за виконання цілей проекту.
3. Наукове забезпечення.
4. Господарська діяльність.
5. Інформаційна підтримка.
6. Визначення основних груп учасників та їхньої ролі у здійсненні проекту.

На кожному етапі проведення соціальної оцінки необхідно систематично проводити консультації з зацікавленими сторонами, включаючи тих, кого безпосередньо торкнеться процес реформування.

Таким чином, завдяки методу соціальної оцінки ми можемо не тільки вивчити думки ключових учасників і їхнє ставлення *по*

проекту, а й визначити ефективність тих заходів, що були передбачені урядом у ході реалізації проекту, а також розробити додаткові заходи для пом'якшення негативних наслідків проекту.

Отже, в нашому суспільстві, що трансформується, коли щодня розробляється і реалізовується цілий ряд соціальних проектів, без методу соціальної оцінки неможливо ефективно провести реформи, які б враховували різні точки зору.

4. Висновки

Основна ідея даної статті полягає в тому, щоб показати можливості двох наук - соціальної антропології і соціології - в оцінці соціальних наслідків великомасштабних проектів. Якщо від соціальної антропології взяти предметну сферу її вивчення - людину в усьому різноманітті її соціально значимих якостей, а від соціології - її інструментарій (методи вивчення як закономірностей розвитку і функціонування соціальних систем, так і механізмів вияву цих закономірностей у діяльності людей, соціальних груп, класів і окремих етнічних груп), то ми можемо повному побачити і зрозуміти соціальні процеси трансформації, які суттєво впливають на життєдіяльність людей, а головне, ми можемо пом'якшити наслідки цих глобальних перетворень за допомогою методу соціальної оцінки.

Соціальна оцінка проектів дає можливість не нав'язувати вирішення проблем, запропонованих авторами реконструкції (які можуть виявитися неадекватними для даного регіону або непривабливими з точки зору населення), а дозволяє виявити механізми виживання, які використовує населення, і підтримати найбільш ефективні з них, а також залучити місцеве населення до реалізації проекту.

5. Основні поняття і терміни

Головні (основні) учасники проекту - все населення, що проживає

на території реалізації проекту; різні соціальні групи; суспільні і державні організації місцевого підпорядкування місцеві органи влади; місцеві політичні релігійні організації; місцеві соціальні організації (сфера освіти, охорона здоров'я і т.п.); культурні організації (різні клуби, гуртки, туристичні організації); приватні і комерційні підприємства (місцевого, державного і міжнародного значення); урядові органи, безпосередньо задіяні в проекті; міжнародні урядові представники; міжнародні організації [3].

Соціальні проекти розвитку - усі великомасштабні проекти, що стосуються структурної перебудови суспільства, носять перетворювальний характер і впливають на основних учасників проекту.

Соціальна оцінка - дослідницький метод великомасштабних проектів, що містить у собі соціальний аналіз і розробку плану громадської участі.

Соціальний аналіз - узагальнення інформації, що містить у собі вивчення демографічних, соціально-культурних характеристик, а також рівня заможності населення. Є складовою частиною загального аналізу проекту, що включає в себе поряд із соціальним також економічний, фінансовий, технічний і екологічний аналізи.

План громадської участі інформування і залучення основних учасників реалізації проекту.

Вразливі групи - люди, що перебувають в районі бідувань, військових дій, біженці, соціально не захищені групи населення.

1. *Giddens Anthony*. Introduction to Sociology. - New York. Norton, 1991.-XV.
2. *Cernea, Michael M. and Ayse Kudat*. Social Assessment for Better Development. - The World Bank, Washington, D.C., 1997.
3. *Beyond Fences*. Seeking Social Sustainability. - The World Conservation Union, 1997.
4. *Шаронов*. Основы социальной антропологии. - Санкт-Петербург, 1997.
5. Звіт про дослідження "Соціальна оцінка структурної перебудови вугільної промисловості в Україні: пом'якшення негативних соціальних наслідків". - Київський міжнародний інститут соціології- Київ, 1998.
6. Звіт про дослідження "Соціальна оцінка проекту збереження біорізноманітності в Азово-Чорноморському екологічному коридорі". - Київський міжнародний інститут соціології. - Київ, 1998.

Angela Patrakova

SOCIAL ASSESSMENT - A METHOD OF SOCIOLOGICAL RESEARCH

The article makes attempt to examine a history of coming into being and peculiarity of a method of a social assessment as way of taking into account of the human factor at realization of the various projects. The basic idea consists in showing opportunities of two sciences - social anthropology and sociology - in an estimation of social consequences of the large-scale projects. If from social anthropology to take a subject sphere of its study - man (personality), and from sociology - its instruments, thus, we can receive new vision and understanding of social processes of transformation, which strongly influence ability to live of the people, and the most important is that we can soften consequences of these global transformations with the help of a method of a social assessment.